

de politieke noodzaak onschendbaar blijken. Hij zet daarom in twee woorden het revolutionaire en het christelijke standpunt - hij spreekt zelfs van 'système' (blz. 21) - tegenover elkaar:

Où la raison d'Etat dit: *il le faut*, le chrétien répond: *je ne puis*.²⁸

Weer roept Groen een wolk van Duitse getuigen aan die dit laatste ook gezegd hebben. Als eerste is daar opnieuw Gerlach, maar bovendien citeert hij de reeds vermelde Rudolf Kögel en Hengstenberg. Zo stelt hij vast dat over de beginselen, in tegenstelling tot wat de eerder genoemden hadden verkondigd, geen meningsverschil loopt. Maar dan wordt het onderzoek naar de toepassing of niet-toepassing ervan eenvoudig, te weten zuiver historisch. Dan luidt de vraag namelijk heel simpel (!): heeft men zich in een gegeven situatie al dan niet aan de geboden Gods gehouden en dus bijvoorbeeld al dan niet allereerst het Koninkrijk van God gezocht? De geschiedenis der Nederlanden loopt voor Groen uiteraard van positieve voorbeelden over. Voor negatieve hoeft hij ook niet ver te zoeken want Hengstenberg reikt hem er een aan: Oostenrijk heeft zijn lot thans zeker ook te danken aan zijn ongeremde aanvaarding van het nationale eigenbelang als politiek richtsnoer. Laat Pruisen niet vergeten dat het voor eenzelfde houding eens even duur zal moeten betalen.

Abrupt springt Groen dan over naar de tweede stelling die hij nu zo weergeeft dat alle vrienden van Stahl, ook die naar Bismarck overhellen, ermee kunnen instemmen: 'L'Antéchrist de nos jours c'est l'esprit de rationalisme et de révolution', en hij beroept zich op Vinet om de (begrijpelijke) opvatting van de reformatoren, dat het pausdom de anti-christ zou zijn, af te schudden: heden staan alle christenen schouder aan schouder tegen de nieuwe, zeer oude, vijand die fluistert: 'eritis sicuti Deus', gij zult als God zijn. 'C'est l'humanité qui s'adore' - de mensheid aanbidt zichzelf, zo licht hij met een citaat van Renan toe. Hieraan weerstand te bieden is, zegt Groen (blz. 30), de leidraad van zijn politiek. Hij betreurt het, niet meer tijd te hebben voor de overweging van hedendaagse geschriften die 'l'accomplissement prochain des prophéties de l'Apocalypse' aantonen, waarbij hij in een noot naar de in 1866 verschenen uitleg van *La Révélation de St. Jean* van de bovenvermelde F.

28. Ibid., 21: Waar het staatsbelang zegt: *het moet*, antwoordt de christen: *Ik kan niet*.